

УДК 159.9.072:376.5

ВІДСТЕЖЕННЯ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПЕДАГОГА ЯК ЗАПОРУКИ ДОСЯГНЕННЯ НИМ ЕФЕКТИВНОСТІ В РОБОТІ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Шевчишена О.В., к. психол. н.,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Метою статті стало обґрунтування необхідності відстеження ціннісно-мотиваційної сфери вчителя як важливого феномену його діяльності, а також підбір на цій основі та апробація комплексу діагностичних методик, необхідних для дослідження рівня ціннісно-мотиваційної сфери педагога як важливої передумови, необхідної у роботі з обдарованими школярами. За результатами констатувального експерименту напрацьовано висновок, згідно з яким високий рівень ціннісно-мотиваційної сфери вчителя слугує в якості запоруки досягнення ним ефективності в роботі з обдарованими дітьми.

Ключові слова: дитяча обдарованість, професійні можливості вчителя, цінності педагога, професійні якості вчителя, ціннісно-мотиваційна сфера педагога.

Целью статьи стало обоснование необходимости изучения ценностно-мотивационной сферы учителя как важного феномена его деятельности, а также подбор на этой основе и апробация комплекса диагностических методик, необходимых для исследования уровня ценностно-мотивационной сферы педагога как важной предпосылки, необходимой в работе с одаренными школьниками. По результатам констатирующего эксперимента сделан вывод, согласно которому высокий уровень ценностно-мотивационной сферы учителя обеспечивает достижение им эффективности в работе с одаренными детьми.

Ключевые слова: детская одаренность, профессиональные возможности учителя, ценности педагога, профессиональные качества учителя, ценностно-мотивационная сфера педагога.

Shevchyshena O.V. TRACKING OF VALUE-MOTIVATIONAL SPHERE OF TEACHER AS KEY TO ACHIEVEMENT OF EFFECTIVENESS IN WORK WITH GIFTED CHILDREN

The purpose of the article was to justify the need to track the value-motivational sphere of the teacher as an important phenomenon of his activity, as well as selection on this basis and testing of a set of diagnostic techniques necessary for studying the level of value and motivation of the teacher as an important prerequisite for working with gifted students. According to the results of the qualitative experiment, the conclusion was drawn that the high level of value-motivational sphere of the teacher serves as a guarantee of the effectiveness in working with gifted children.

Key words: child giftedness, professional opportunities of the teacher, values of the teacher, professional qualities of the teacher, holistic-motivational sphere of the teacher.

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні складається непроста ситуація щодо створення та забезпечення сприятливих умов для навчання та виховання обдарованих дітей і підлітків, для реалізації їх здібностей і творчого потенціалу. Аналіз досліджень вітчизняних науковців дає нам підстави вважати, що не всі педагогічні працівники відзначаються глибоким рівнем знань із психології дитячої обдарованості і, як результат, не володіють професійною здатністю адаптувати існуючі нововведення до можливостей до даної категорії дітей.

Проблема дитячої обдарованості у всі часи була актуальною. Суспільство завжди відчувало потребу в креативних неординарних особистостях. Однак сьогодні в шкільній освітній практиці виявлення та підтримка обдарованості школярів набирає особливої актуальності. Адже українське суспільство інтегрується у світовий освітній простір, а отже, потребує розробки нових підходів, технологій і методів, необхідних для роботи з обдарованими учнями.

Однак більшість педагогічних працівників, які тривалий час працювали в умовах жорстко-уніфікованої системи навчання та виховання підростаючого покоління, й досі підвладна стереотипам, що панують у сучасній школі, не відзначається належним рівнем педагогічної творчості, ціннісних позицій та позитивною мотивацією до застосування інновацій у практиці навчально-виховного процесу, а отже, потребує допомоги у стимулюванні професійної спроможності та досягненні педагогом здатності оцінити свої професійні можливості у роботі із цією категорією дітей.

Сьогодні вимагає від педагога професійної гнучкості та здатності адаптувати свої професійні можливості до досягнень вітчизняної та світової освітньої практики, до освітніх викликів, які диктує нам сьогоднішній день. Тому в умовах функціонування сучасної шкільної освітньої практики питання формування психологічної готовності вчителя до роботи з обдарованими дітьми, а отже, напрацювання ним ціннісної платформи та позитивної мо-

тивації щодо розвитку здатності оцінити свої професійні можливості, необхідних для роботи з обдарованими школярами, набуває особливої актуальності.

Відповідно, запорукою досягнення вчителем високих показників у роботі із цією категорією дітей є відстеження його ціннісних позицій та здатності оцінити свої професійні можливості, що стало основою вибору теми статті, яка стосувалась теоретико-методологічних та прикладних аспектів відстеження ціннісно-мотиваційної сфери педагога, що, у свою чергу, слугує для нього важливим чинником досягнення ефективності в роботі з обдарованими школярами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості роботи педагога з обдарованими дітьми були і залишаються предметом окремих досліджень багатьох вітчизняних науковців. Для прикладу, вивченню підлягали: 1) забезпечення вчителем індивідуально-диференційованого підходу до обдарованих учнів (І. Бесєдіна, О. Качур, М. Янковчук); 2) психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини (Е. Антонова, С. Баришполь, Н. Брояк, Н. Бухлова, І. Зотова, Р. Сікаленко); 3) формування психологічної готовності педагога до роботи з обдарованими школярами (В. Демченко, О. Кузьмін, О. Сокурєнко, М. Шемуда, А. Яковина). Автори, в цілому, акцентують увагу на створенні умов для обдарованих дітей шляхом корекції тих чинників, які виступають для них в якості дестабілізуючого фактора на шляху до реалізації ними своїх можливостей та потенціалів. Крім того, дослідники приділяють увагу питанням щодо посилення професійної спроможності вчителя задля адаптування сучасних інновацій до креативних можливостей школярів шляхом індивідуально-диференційованого підходу, а відповідно, втілення у практику системи роботи щодо формування психологічної готовності фахівця у роботі з цією категорією дітей.

Однак, незважаючи на значну кількість праць та публікацій, присвячених цій проблематиці, питання відстеження рівня ціннісно-мотиваційної сфери педагога як важливої передумови у роботі з обдарованими дітьми не набуло стійкого поширення у психолого-педагогічній науці. Тому в контексті сучасної шкільної освітньої парадигми окремої уваги заслуговує обґрунтування практичними психологами технології діагностики ціннісно-мотиваційної сфери педагогічного працівника як запоруки його ефективної роботи з обдарованими учнями, що, в свою чергу, також не виступало в якості предмета окремого дослідження багатьох науковців та практиків.

Тому **метою** цієї статті стало: 1) опис та обґрунтування технології діагностичного відстеження ціннісно-мотиваційної сфери вчителів,

необхідних для роботи з обдарованими школярами; 2) підбір та апробація діагностичних методик на дослідження ціннісно-мотиваційної сфери педагога як важливої передумови для роботи з обдарованими дітьми; 3) кількісна та якісна інтерпретація результатів констатувального експерименту і напрацювання на цій основі перспектив подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із стратегічних завдань сучасної шкільної освіти є створення умов для стимулювання інтелектуального та креативного потенціалу обдарованого школяра, формування його творчої особистості.

А тому в практику роботи адміністрації загальноосвітнього навчального закладу та практичного психолога повинна широко увійти діагностика психологічних можливостей педагога, його ціннісно-мотиваційної сфери, яка виступає, в свою чергу, запорукою забезпечення наукового підходу до роботи з педагогічними працівниками, їх професійного розвитку та саморозвитку.

Основне призначення діагностування рівня ціннісно-мотиваційної сфери педагога – надання вчителям необхідної допомоги у переосмисленні понять, пов'язаних із дитячою обдарованістю, принципів роботи з цією категорією дітей, а також сприяння розвитку у них здатностей усвідомлювати та переосмислювати свої професійні якості, що слугують запорукою забезпечення сприятливих умов для навчання та виховання обдарованих школярів.

Система шкільної освіти повинна створювати умови для гармонійного розвитку особистості обдарованого учня, всебічного розкриття його потенціалів, формування у нього здатності відчувати себе активним суб'єктом самоосвіти та саморозвитку. Наразі в практиці шкільного освітнього простору існує протиріччя між потребами у розв'язанні проблем, пов'язаних із становленням та розвитком особистості обдарованого учня та відсутністю у педагога чітких ціннісних позицій щодо навчання та виховання обдарованої категорії дітей. Численні дослідження, здійснені психологами-практиками, дають нам підстави говорити про відсутність чітко налагодженої системи підготовки педагогічних кадрів до роботи з обдарованими школярами.

Тому вирішення проблеми, пов'язаної із формуванням у педагогів чітких ціннісних позицій, необхідних у роботі з обдарованими дітьми, можливе як зусиллями шкільної психологічної служби, так і в умовах післядипломної педагогічної освіти. Відповідно, наразі відчутною стає проблема обґрунтування технології діагностичного відстеження ціннісно-мотиваційної сфери вчителя, необхідної для роботи з обдарованими учнями, та підбір на цій основі методів та методик для дослідження ціннісних

позицій вчителя та його здатності оцінити свої професійні можливості.

Аналіз проблем, пов'язаних із підготовкою вчителя до роботи з обдарованими дітьми, дає нам підстави вважати за доцільним в оволодінні технологією психологічного діагностування. Результати численних психологічних досліджень дають нам підстави розуміти під психологічною діагностикою процес, який би відповідав умовам оптимального виконання наступних педагогічних завдань, зокрема: визначення та створення умов для саморозвитку та творчої самореалізації вчителя, і, відповідно, оцінювання педагогом на цій основі власних професійних можливостей, необхідних у роботі з обдарованими дітьми.

Психологічна діагностика має виступати в якості інструменту прогнозування й проектування тенденцій розвитку професійних можливостей педагога, необхідних у роботі з обдарованими учнями, а також створення механізмів психолого-педагогічної підтримки його потенціалів, що, в свою чергу, виступає запорукою формування психологічної готовності педагога до роботи з обдарованими школярами. Основне призначення діагностування рівня ціннісно-мотиваційної сфери педагога як запоруки його ефективної роботи з обдарованими дітьми – надання вчителям необхідної допомоги щодо їх професійного розвитку та оцінки ними власних професійних можливостей, необхідних у роботі із цією категорією дітей.

Реалізація подібного роду завдань має стати домінуючим пріоритетом як у контексті шкільної психологічної служби, так і на етапі роботи з педагогами в системі післядипломної педагогічної освіти. Тому перед собою ми ставили за мету дослідити ціннісні позиції педагога в цілому та проаналізувати його здатність оцінити власні професійні можливості, необхідні для роботи з обдарованими школярами. Дослідницьку вибірку констатувального експерименту склали 47 вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницької області.

Дослідження ціннісних орієнтацій вчителя та його мотивів здійснювалося за допомогою методики М. Рокіча [2]. Цей тест спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. У цілому, система ціннісних

орієнтацій визначає змістову сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей та самого себе, основу світогляду, життєвої концепції та «філософії життя», ядро мотивації життєвої активності.

Розроблена автором методика ґрунтується на прямому ранжуванні списку цінностей, які він розділяє на два класи цінностей: 1) термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; 2) інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації.

Подібний поділ відповідає традиційному поділу на **цінності-цілі** та **цінності-засоби**, матеріал кожного з яких представлений набором із 18 цінностей.

Для виконання цього тесту вчителям була запропонована наступна інструкція: *«Зараз Вам буде пред'явлений набір із 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх по порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у Вашому житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, обравши ту, яка для Вас є найбільш значущою, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значущістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж саме з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи виникають ситуації, за яких Ви змінюєте свої позиції, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію».*

При аналізі отриманого ранжування психологу варто звернути увагу на їх угруповання випробовуваним на різних підставах. Наприклад, можна виділити «конкретні та абстрактні цінності», цінності професійного становлення та внутрішнього благополуччя і т.д. Аналіз проранжованих вчителями цінностей дав нам змогу угрупувати їх у відповідні блоки за термінальними та інструментальними цінностями відповідно.

Особливості прояву термінальних цінностей педагогів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка прояву термінальних цінностей педагога

№	Назва блоку цінностей	К-сть	%
1.	Цінності матеріального благополуччя	10	21,28
2.	Цінності здоров'я	9	19,15
3.	Цінності особистого життя	8	17,02
4.	Цінності суспільного визнання	7	14,89
5.	Цінності професійної самореалізації	6	12,77
6.	Цінності внутрішнього благополуччя	4	8,51
7.	Цінності духовного благополуччя	3	6,38

Виходячи із цієї таблиці можна стверджувати, що кожний вид цінностей має свій вимір і заслуговує окремої уваги. Однак робота з обдарованими дітьми вимагає від вчителя переосмислення цінностей, а отже, і власних мотивів та свого бачення кінцевих цілей, яких він прагне досягти у процесі професійної діяльності. Значний відсоток педагогів віддають перевагу цінностям суспільного визнання (14,89%) та професійної самореалізації (12,77%). Це важливі цінності, оскільки вони сприяють особистісно-професійному становленню вчителя як фахівця. Однак робота педагога з обдарованими дітьми потребує від нього здатності досягати внутрішньої гармонії та духовного становлення, що виступає в якості передумови пізнати та зрозуміти внутрішній світ обдарованої дитини, глибинні мотиви її поведінки. Однак цінності внутрішнього та духовного благополуччя у реєстрі списку цих цінностей у педагогічних працівників займають останнє місце: 8,51% та 6,38% відповідно.

У таблиці 2. представлено динаміку прояву інструментальних цінностей вчителя.

Спираючись на дані цієї таблиці, також можна стверджувати, що кожний вид цінностей має свій вимір і заслуговує окремої уваги. Однак робота з обдарованими дітьми вимагає від вчителя переосмислення цінностей-засобів, завдяки яким можна досягати конструктивної взаємодії з усіма учнями навчально-виховного процесу, зокрема й з обдарованими дітьми. Аналіз списку проранжованих вчителем цінностей дає нам підстави вважати, що на першому місці у нього домінують цінності самоствердження (бачення високих результатів обдарованої дитини як свого власного результату). Однак робота педагога з обдарованими дітьми потребує сьогодні від нього здатності зрозуміти психологію обдарованої дитини та глибинні мотиви її поведінки, готовності прийняти її внутрішній світ з усіма його протиріччями та незалежним креативним складом мислення, а отже, психологічної готовності переосмислити принципи роботи з обдарованими школярами. Тому цінності прийняття інших у цій ситуації для педагога мали б відігравати чималу роль, однак у його діяльності вони займають незначний відсоток, зокрема 12,77%.

Тому наступним етапом констатувально-експерименту стало відстеження здатності у педагога оцінити свої професійні якості та

проаналізувати на цій основі мотиваційну сферу педагога в контексті роботи з категорією обдарованих дітей.

Із цією метою педагогам було запропоновано опитувальник «Самооцінка професійних якостей педагога» [1]. Опитувальник містить 14 тверджень, кожне з яких відповідає певній професійній якості.

У процесі виконання цієї методики вчителем була запропонована наступна інструкція: «Прочитайте наведені твердження, усвідомте і оцініть, якою мірою кожне з них відповідає Вашій професійній діяльності, за наступною шкалою: а) завжди проявляється; б) дуже часто; в) чи не часто г) іноді; д) рідко; е) ніколи не проявляється».

Наведені варіанти відповідей дають нам підстави говорити про низький, середній та високий рівні прояву професійної якості, кожна з яких, згідно з цією методикою, характеризується двома протилежними полюсами типу залежність-самостійність, самовпевненість-самокритичність, професійна ригідність-професійна гнучкість, імпровізація-стереотипність, професійна невпевненість-професійна самосвідомість і т.д. [1].

У таблиці 3 представлено результати аналізу самооцінок педагогами власних професійних якостей, що відповідають їхній професійній діяльності.

Аналіз самооцінок педагогів власних професійних якостей дає нам підстави констатувати факт, згідно з яким у педагогічних працівників переважають стереотипні (68,09%), односторонні (70,21%), та стандартні (72,34%) підходи до виховання і навчання дітей. У цілому це зумовлено низьким рівнем самокритичності (40,43%) та заниженою самооцінкою (68,09%), низьким рівнем прояву пізнавальних потреб (38,30%) та творчої спрямованості (27,66%). Загалом педагоги не відзначаються глибоким розумінням дітей. У більшості випадків вони демонструють спрощене трактування потреб дітей, що накладає, у свою чергу, негативний відбиток на взаємодію з учнівською аудиторією та прагнення школярів демонструвати свої пізнавальні можливості.

Беззаперечним залишається той факт, що становлення та розвиток дитячої обдарованості має пройти відповідний шлях – від обдарованого вчителя до обдарованого учня. Від-

Таблиця 2

Динаміка прояву інструментальних цінностей педагога

№	Назва блоку цінностей	К-сть	%
1.	Цінності самоствердження	14	29,79
2.	Цінності спілкування	10	21,28
3.	Цінності етичні	9	19,15
4.	Цінності справи	8	17,02
5.	Цінності прийняття інших	6	12,77

Таблиця 3

Особливості самооцінки педагогами власних професійних якостей

№	Професійні якості	К-сть	%	Професійні якості	К-сть	%
1.	Ординарність	27	57,45	Захопленість	20	42,55
2.	Залежність	17	36,17	Самостійність	30	63,83
3.	Самовпевненість	28	59,57	Самокритичність	19	40,43
4.	Професійна ригідність	25	53,19	Професійна гнучкість	22	46,81
5.	Індиферентність	24	51,06	Рефлексивність	23	48,94
6.	Стереотипність	32	68,09	Імпровізація	15	31,91
7.	Професійна невпевненість	19	40,43	Професійна самосвідомість	28	59,57
8.	Занижена самооцінка	32	68,09	Висока самооцінка	15	31,91
9.	Спрощене розуміння дітей	30	63,83	Глибоке розуміння дітей	17	36,17
10.	Односторонній підхід до дітей	33	70,21	Цілісний підхід до дітей	14	29,79
11.	Невитриманість	35	74,47	Самовладання	12	25,53
12.	Недостатня комунікативність	18	38,30	Контактність	29	61,70
13.	Задоволення знаннями	29	61,70	Пізнавальні потреби	18	38,30
14.	Стандартний підхід	34	72,34	Творча спрямованість	13	27,66

повідно, в умовах нової соціальної реальності та гуманістичних викликів сьогодення сучасний вчитель має бути готовим переосмислити постулати сучасної освітньої практики, а отже, прагнути розвивати в собі креативні можливості, прагнути до творчої спрямованості у власній професійній діяльності, відчувати потребу в поглибленні знань із проблем дитячої обдарованості, відзначатися самовладанням, комунікативністю, професійною впевненістю та педагогічною гнучкістю при виконанні поставлених професійних завдань щодо навчання та виховання обдарованих дітей і молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, результати констатувального експерименту переконливо доводять, що відстеження ціннісних позицій педагога, а також оцінка рівня його здатності оцінити власні професійні якості та можливості слугує запорукою досягнення вчителем ефек-

тивності в процесі навчання та виховання обдарованих школярів, а отже, має стати одним із важливих і актуальних завдань як для шкільної психологічної служби, так і в контексті системи післядипломної педагогічної освіти. Однак проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Зокрема, окремої уваги заслуговує розробка та апробація тренінгу з розвитку психологічної готовності педагога до роботи з обдарованими дітьми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Молода В. Психодіагностичний інструментарій в роботі з педагогічними працівниками / В. Молода, Ж. Лапанчук. – Кельменці, 2014. – 58 с.
2. Райгородский Д. Практическая психодиагностика. Методика и тесты: учебное пособие / Д. Райгородский. – Самара : Издательский дом «БАХ-РАХ-М», 2008. – 672 с.